

Wot-paper 17, Augustus 2012

Achtergronden van deze paper zijn te vinden in Wot-werkdocument 306: Arnouts, R.C.M., D.A. Kamphorst, B.J.M. Arts & J.P.M. van Tatenhove (2012). *Innovatieve governance voor het groene domein; governance-arrangementen voor vermaatschappelijking van het natuurbeleid en verduurzaming van de koffieketen*.

ISSN 1879-4688

© 2012
Alterra Wageningen UR /
Forest and Nature Policy Group /
Environmental Policy Group
Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Telefoon: 0317 48 07 00
E-mail: info.alterra@wur.nl

Innovatieve governance-arrangementen in het groene domein

Over vermaatschappelijking van natuurbeleid en verduurzaming van handelsketens

Rikke C.M. Arnouts Alterra Wageningen UR
Bas J.M. Arts Forest and Nature Policy Group, Wageningen University
Dana A. Kamphorst Alterra Wageningen UR
Jan P.M. van Tatenhove Environmental Policy Group, Wageningen University

Beleidsvraagstukken in het groene domein zijn vaak complex. Het klassieke model van overheidsregulering waarin de overheid de maatschappij van 'bovenaf' aanstuurt, is daarom vaak niet passend of effectief. Ook in het groene domein hebben mondialisering, individualisering, de toegenomen mondigheid en daadkracht van maatschappelijke partijen, bedrijven en burgers ervoor gezorgd dat er nieuwe sturingsvragen zijn. Daar komt bij de politiek gemotiveerde wens van een terugtrekkende overheid. Deze Wot-paper gaat in op de vraag hoe betrokken actoren publieke vraagstukken zoals natuurkwaliteit en duurzaamheid het beste kunnen aansturen in de huidige (en toekomstige) complexe samenleving.

In deze paper analyseren we het functioneren van governance-arrangementen die de maatschappij meer verantwoordelijkheid geven voor het natuurbeleid en het duurzaam maken van de internationale koffieketen (zie verder Arnouts *et al.*, 2012). Governance-arrangementen zijn min of meer stabiele praktijken waarin actoren op basis van gedeelde discourses (visies en verhaallijnen van betrokkenen), spelregels (zoals waarden, normen en wetgeving) en hulpbronnen (zoals geld, kennis en charisma) maatschappelijke uitdagingen en beleidsproblemen oppakken (Arts & Leroy, 2006). De achterliggende vraag in de paper is hoe en onder welke voorwaarden deze governance-arrangementen kunnen werken en welke lessen dit biedt voor het ontwerp van nieuwe governance-arrangementen in toekomstige beleidsproducten van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).

Governancestijlen en -arrangementen

De afgelopen decennia zijn, naast bestaande instituties, nieuwe verbanden ontstaan tussen overheid, samenleving en markt, waarin wisselende samenstellingen van actoren opereren (Pierre & Peters, 2000). Dit betekent dat de overheid lang niet altijd de sturende actor is om maatschappelijke problemen aan te pakken (Hajer *et al.*, 2004). Governance is een begrip dat dergelijke ontwikkelingen omvat. Het gaat om het geheel aan interacties waarmee (semi-)overheden, marktpartijen, maatschappelijk middenveld en/of burgers zich richten op het oplossen van beleidsproblemen of op het creëren van beleidskansen (Kooiman, 2003). Verschillende vormen van governance kunnen daarbij naast elkaar bestaan.

Er zijn, op basis van governance-literatuur, grofweg vijf verschillende governancestijlen te onderscheiden (Tabel 1). Deze stijlen

illustreren een verschillende manier van sturen aan de hand van constellaties van participanten (Kooiman, 2003; Arnouts, 2010) en aan de hand van coördinatiemechanismen (Meuleman, 2008). Een eerste stijl is overheidsregulering, waarbij de staat als voornaamste sturende actor optreedt via de inzet van gebods- en verbodsmechanismen. Verantwoording gaat via politieke structuren en legitimiteit stoelt op het principe van de representatieve democratie. Een tweede stijl is gesloten co-governance. Daarbij werkt een kleine groep actoren, afkomstig uit verschillende maatschappelijke sectoren (overheid, markt en/of maatschappelijk middenveld) samen. De deelnemers leveren ieder een specifieke bijdrage, bepalen wie meepraat, onderhandelen over het te bereiken doel en zijn samen verantwoordelijk voor het eindresultaat. Ten derde is er open co-governance, waarbij er een grote groep actoren betrokken is. Deze actoren sturen elkaar al dan niet bewust aan via informele netwerken, waarbij gezamenlijk doelen worden geformuleerd. Actoren die een goed idee hebben mogen meedoen. Een flexibel en open beleidsproces is daarbij een vereiste. Een vierde stijl is markt-governance. Hierbij spelen marktpartijen een centrale rol. Het prijsmechanisme en vraag en aanbod zijn de regulerende principes. De rol van de overheid is gericht op het stimuleren en begrenzen van marktwerking. Bij zelf-governance, ten slotte, behartigen niet-overheden zoals burgergroepen of maatschappelijke organisaties hun eigen zaken.

De vijf stijlen manifesteren zich, soms in mengvormen, in governance-arrangementen die de beleidspraktijk van alledag weerspiegelen. Voorbeelden van arrangementen zijn de ontwikkeling van een burgerinitiatief of het instellen van een certificeringsstandaard. Mengvormen tussen stijlen zijn daarbij mogelijk. Dat betekent dat meer stijlen voorkomen in een arrangement. Zo kan een arrangement qua spelregels gesloten

co-governance zijn en qua machtsverhouding overheids-regulering. Om een dergelijke kwalificatie te kunnen geven, is voor elke stijl een zogenaamd ideaaltypisch governance-arrangement opgesteld (zie Tabel 1). Een governance-arrangement omvat bepaalde actoren, een gedeeld discours of een combinatie van discourses, hulpbronnen die de machtsverhouding weergeven en spelregels die de interacties vormgeven (Arts & Leroy, 2006). De prestaties van een arrangement kunnen worden uitgedrukt in het halen van doelen, maar ook bijvoorbeeld in nieuwe instituties en gedragsverandering.

Vermaatschappelijking van natuurbeleid

Vermaatschappelijking van natuurbeleid, het eerste thema waar we ons op gericht hebben, verwijst naar het betrekken van nieuwe actoren bij het beleidsveld in kwestie. Een eerste aanzet hiertoe is gegeven met de nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' (Ministerie van LNV et al., 2000). Anno 2012 is vermaatschappelijking een centraal onderdeel van het natuurbeleid. Daarbij zijn drie uitdagingen zichtbaar:

- Het vinden van nieuwe vormen van financiering om bezuinigingen in het overheidsbudget voor natuur te compenseren. Uitgangspunt is dat bescherming en ontwikkeling van natuur en landschap en economische groei in elkaars verlengde liggen.
- Het vergroten van de legitimiteit van het beleid om het afnemende draagvlak voor natuur tot staan te brengen. De oplossing ligt in het meer betrekken van burgers. Daarbij is er speciale aandacht voor (niet-agrarische) grondbezitters, de zogenaamde buitenlui. De potentiële bijdrage van burgers en buitenlui, in termen van vrijwillige inzet, wordt als groot ingeschat (Le Rutte et al., 2005; Hajer, 2011).

Tabel 1. Overzicht van de vijf ideaaltypische governancestijlen (verdere uitwerking in Arnouts et al, 2012).

	Overheidsregulering	Gesloten co-governance	Open co-governance	Markt-governance	Zelf-governance
Actoren					
Participanten	Overheden	Kleine gemengde coalitie	Grote gemengde coalitie	Marktpartijen	Maatschappij / burgers
Rol overheid	Regisserend	Partner	Participant	Stimuleren begrenzen	Ondersteunend
Discours					
Motief	Publiek belang	Gedeeld belang	Overkoepelend belang	Zakelijk belang	Gemeenschapsbelang
Steunwerving	Politieke agendavorming	Coalitie overeenkomst	Vliegwieleffect	Marketing	Gedeelde identiteit
Spelregels					
Coördinatie	Autoriteit	Gesloten coöperatie	Open collaboratie	Vraag en aanbod	Continue mobilisatie
Toegang	Institutionele structuren	Strategische coalitievorming	Flexibele coalitievorming	Zakelijke relatie	Lidmaatschap
Macht					
Hulpbronnen	Gecontroleerd door de overheid	Geconcentreerd binnen coalitie	Verspreid over coalitie	Gereguleerd door marktpartijen	Gecontroleerd door maatschappij / burgers
Invloedsstrategie	Door het leveren van publieke goederen	Gebaseerd op gezamenlijke afspraken	Gedeelde invloed door participanten	Door voorwaarden aan product of proces	Betrekken van invloed voor gemeenschap

- Het zoeken naar nieuwe rollen voor de overheid en naar nieuwe verhoudingen tussen overheden onderling. Na de terugtrekking van de rijksoverheid is het zaak om decentrale overheden op hun nieuwe rol toe te rusten en te voorkomen dat er in het natuurbeleid een vacuüm ontstaat waarin bedrijven, burgers en buitenlui niet kunnen functioneren.

Governance-arrangementen voor vermaatschappelijking van natuurbeleid

Voor het thema vermaatschappelijking van het natuurbeleid zijn zes arrangementen geanalyseerd. Het betreft twee streekfondsen (Utrechtse Heuvelrug en Flevoland), twee arrangementen waarin buitenlui worden betrokken bij landschapsbeheer (Knooperf Tubbergen en Landschapszorg Voorst) en twee burgerinitiatieven (Lierdal en Akkermansbeek). Elk arrangement laat een mix van governancestijlen zien, doordat er binnen een arrangement combinaties van stijlen naast elkaar bestaan, of doordat het arrangement in de loop van de tijd verandert van governancestijl (zie Tabel 2; voor een uitgebreide beschrijving van de voorbeelden verwijzen we naar Arnouts *et al.*, 2012).

Tabel 2. Combinaties van governancestijlen in de verschillende arrangementen voor vermaatschappelijking van natuurbeleid.

Arrangement	Combinaties van governancestijlen
Streekfonds Utrechtse Heuvelrug	Gesloten coalitie in de kern van het arrangement (gesloten co-governance); marktwerking (markt-governance) op basis van streekidentiteit (zelf-governance) daarbuiten.
Streekfonds Flevoland	Gesloten coalitie in de kern van het arrangement (gesloten co-governance); marktwerking (markt-governance) op basis van streekidentiteit (zelf-governance) daarbuiten.
Knooperf Tubbergen (Overijssel)	Gesloten coalitievorming in de voorbereiding (gesloten co-governance), daarna zelfregulering door particulieren (zelf-governance).
Landschapszorg Voorst (Gelderland)	Gesloten coalitievorming in de kern van het arrangement (gesloten co-governance), interactieve uitvoering (open co-governance) daarbuiten.
Akkermansbeek (Gelderland)	Burgerinitiatief als start van het arrangement (zelf-governance), daarna overheidsregie over een interactieve uitvoering (overheidsregulering en open co-governance).
Lierdal (Gelderland – Noord-Limburg)	Interactieve voorbereiding van burgers (open co-governance en zelf-governance), daarna overheidsregie in nauwe samenwerking met burgers (overheidsregulering en gesloten co-governance).

De beide streekfondsen en de landschapszorg in Voorst zijn voorbeelden van arrangementen waarbij verschillende stijlen naast elkaar bestaan. Er is een organisatorische kern die wordt gekenmerkt door samenwerking in een gesloten coalitie (gesloten co-governance). Bij de streekfondsen gaat het om marktpartijen en maatschappelijke partijen, in Voorst betreft het

een lokale overheid en een maatschappelijke partij. De centrale activiteit, respectievelijk het werven van streekrekeninghouders en het realiseren van de landschapszorg, wordt gekenmerkt door een andere stijl. Het gaat hier om marktwerking op basis van streekidentiteit (een mix van markt-governance en zelf-governance) bij de streekfondsen en interactieve uitvoering (open co-governance) in het arrangement Landschapszorg Voorst.

Bij de andere drie arrangementen verandert de governancestijl in de loop van de tijd. Bij het Knooperf is in eerste instantie sprake van een gesloten coalitie die een initiatief voorbereidt (gesloten co-governance), waarna de verantwoordelijkheid wordt overgedragen aan de nieuwe bewoners van het erf die het landschap gaan beheren (zelf-governance). Beide burgerinitiatieven worden in interactieve processen ontwikkeld (zelf-governance en open co-governance), waarna de overheid de regie oppakt en het arrangement interactief of in een gesloten coalitie uitvoert (combinaties van overheidsregulering met open co-governance of gesloten co-governance).

De zes arrangementen zijn ieder op een bepaalde manier succesvol. Zo worden er concrete bijdrages geleverd aan het versterken van natuur en landschap, bijvoorbeeld via het aanleggen van landschapselementen. Ook ontstaan er nieuwe duurzame samenwerkingsverbanden tussen actoren en worden bedrijven ertoe bewogen bij te dragen aan het onderhoud van hun eigen streek. Succesfactoren voor het functioneren van streekfondsen zijn het mobiliseren van actoren uit de streek (om een rekening te openen en zelf extra geld te doneren) via marketing en door een beroep te doen op hun gedeelde streekidentiteit. Daarnaast is een kleine betrokken coalitie onontbeerlijk om het streekfonds van de grond te krijgen en te organiseren. De belangrijkste succesfactor van beide buitenlui-arrangementen is de kleine coalitie van enthousiaste en vastberaden actoren die buitenlui weet te mobiliseren en/of de betrokkenheid van buitenlui reguleert. Bij het arrangement Landschapszorg in Voorst bestaat deze coalitie uit een gemeente en een maatschappelijke organisatie; bij het Knooperf in Tubbergen gaat het om een gemeente, een provincie, een overheidsdenktank en een architectenbureau. Het succes van de burgerinitiatief-arrangementen komt door het realiseren van vooraf gestelde doelstellingen en de potentie om het gedrag van burgers en betrokken overheden te veranderen. Een belangrijke voorwaarde voor een succesvol burgerinitiatief is dat burgers niet alleen probleem-eigenaar zijn, maar ook toegerust zijn of worden om zich te kunnen inzetten voor een door hen gepercipieerd probleem. Tevens is het van belang dat het initiatief steun krijgt van de relevante overheden.

Verduurzaming van handelsketens

Het verduurzamen van handelsketens verwijst naar het proces waarin bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden op mondiale schaal sociale, economische en ecologische aspecten meewegen in beslissingen in productieketens. Het doel hiervan is de Nederlandse voetafdruk in het buitenland verkleinen en te bereiken dat de bestanddelen van producten die we in Nederland gebruiken in het buitenland duurzaam zijn geproduceerd. Dit is een thema waarin vooral private initiatieven worden genomen, zoals het ontwikkelen van keurmerken (zie onder andere LNV *et al.*, 2008; Arts, 2009). Hierin is de rol van de overheid niet vanzelfsprekend en vaak één langs de zijlijn (Vermeulen *et al.*, 2010). Deze initiatieven hebben in sommige ketens, waaronder de koffieketen, al een behoorlijke slag gemaakt richting verduurzaming. Dit betekent dat gecertificeerde producten in Nederland een groot marktaandeel beginnen te krijgen.

Governance-arrangementen voor verduurzaming van de koffieketen

We hebben drie arrangementen geanalyseerd wat betreft verduurzaming van de koffieketen: UTZ Certified, Fair Trade Max Havelaar en de Common Code for the Coffee Community (4C). Ieder arrangement bestaat uit een mix van governancestijlen. Alle drie de arrangementen laten combinaties zien van markt-governance met gesloten en/of open co-governance (zie Tabel 3). Deze combinaties bestaan doorgaans naast elkaar. Dit komt doordat verschillende aspecten van het arrangement naast elkaar bestaan, zoals de interne besluitvorming aan de ene kant en het opereren van het arrangement naar buiten toe aan de andere kant. Bij het 4C-arrangement is er sprake van dat de stijlen zich na elkaar ontwikkelen.

De arrangementen UTZ Certified en Max Havelaar zijn voorbeelden van arrangementen waarbij een stichting coalities aangaat met niet-gouvernementele organisaties en marktpartijen. Het zwaartepunt ligt op markt-governance door het creëren van markten voor gecertificeerde producten. 4C is een multi-stakeholderproces waarbij op basis van consensus een gedragscode is opgesteld; hier ligt in de beginfase de nadruk op open co-governance en wordt het aspect markt-governance gaandeweg verder versterkt. Een combinatie van markt-governance met open co-governance betekent dat besluitvormingsprocessen (bijvoorbeeld voor wijzigingen in de gedragscodes) open zijn voor partijen in de keten. Dit is bijvoorbeeld sterk het geval in de initiatieffase van de multi-stakeholder gedragscode 4C, maar ook bij Max Havelaar en UTZ is er bij de besluitvormingsprocessen sprake van vertegenwoordiging van ketenpartijen. Een combinatie van

markt-governance en zelf-governance is ook zichtbaar. Deze combinatie heeft betrekking op sturing via marktpartijen, die is gericht op een gemeenschap. Een voorbeeld is Max Havelaar, dat sterker dan de andere arrangementen is gericht op kleine koffieboeren die in coöperaties zijn verenigd en waarbij de opbrengsten van de duurzame koffie terugvloeien naar de gemeenschap.

Tabel 3. Combinaties van governancestijlen in de verschillende arrangementen voor verduurzaming van de koffieketen.

Arrangement	Combinaties van governancestijlen
Fair Trade Max Havelaar	Gereguleerde marktwerking (markt-governance) gericht op gemeenschappen (zelf-governance) in combinatie met een open besluitvormingsproces (open co-governance).
UTZ Certified	Marktwerking op basis van vraag en aanbod (markt-governance) in combinatie met strategische coalities (gesloten co-governance) en open besluitvorming (open co-governance).
4C (Common Code for the Coffee Community)	Multi-stakeholderproces in de initiatieffase en multi-stakeholderbesluitvorming (open co-governance in combinatie met marktwerking (markt-governance)).

Een belangrijke aanvullende bevinding is verder dat markt-governance variaties kent. Het draait daarbij altijd om een bepaalde business case. Het certificeren/verifiëren van producenten vindt daar plaats waar internationale koffiebranders koffie af willen nemen. Bij Max Havelaar wordt voor deze koffie een minimumprijs gevraagd (gereguleerde marktwerking). Bij UTZ daarentegen is het uitgangspunt dat een betere kwaliteit koffie tot een betere prijs voor het product zal leiden en daarmee tot een beter inkomen voor de koffieproducent. De kwaliteit van de koffie wordt verbeterd via trainingen van producenten. De verschillende visies op markt-governance bieden beide arrangementen een eigen niche in de koffiemarkt.

Alle drie de arrangementen zijn op verschillende aspecten succesvol. De resultaten kunnen aan de verschillende fasen van het arrangement worden gerelateerd. De belangrijkste resultaten uit de beginperiodes van ieder initiatief zijn gedragscodes, certificering en verifiëring van koffieproducenten en de institutionalisering van de eigen organisaties. Later behoren de verwerving van een geaccepteerde positie in de keten, en/of een substantieel marktaandeel tot de resultaten. UTZ is succesvol geweest met het in korte tijd verwerven van een groot marktaandeel van UTZ-gecertificeerde koffie in Nederland. Het vooropstellen van beschikbare duurzame koffie in het mainstream-segment om aan de vraag van grote branders en plantages tegemoet te kunnen komen, heeft een grote deelname en commitment vanuit grote branders (zoals Sara Lee) opgeleverd.

De mechanismen van markt-governance van Max Havelaar zijn anders; die hebben als insteek meer het gemeenschapsbelang op basis van een minimumprijs en een toeslag voor duurzame koffie. Dit heeft vooral impact op koffieproducenten in tijden van lage prijzen. Max Havelaar heeft, via institutionalisering en marketing, geleid tot een grote naamsbekendheid en gedragsverandering van een specifieke groep consumenten. Ook heeft Max Havelaar aanzet gegeven tot nieuwe initiatieven voor duurzame koffie. 4C is, mede door de Duitse overheid, geïnitieerd als open co-governance, met als resultaat een breed gedragen gedragscode. Het motief, een laagdrempeliger basismodel, heeft ertoe geleid dat nieuwe producenten en grote bedrijven worden aangetrokken die eerder niet meededen. De impact voor duurzaamheid van alle drie de arrangementen kent verschillende accenten: Max Havelaar heeft vooral impact op gemeenschappen; UTZ heeft vooral impact op boeren via trainingen etc.; en 4C heeft vooral impact op boeren die eerder niet konden deelnemen.

Lessen voor de toekomst

We komen hier terug op de hoofdvraag van deze WOT-paper: hoe kunnen we publieke vraagstukken zoals natuurkwaliteit en duurzaamheid het beste aansturen in de huidige (en toekomstige) complexe samenleving? Het simpelweg bepleiten van meer overheidsregie doet al langere tijd geen opgeld meer. Publiek en privaat zijn tegenwoordig sterk verweven, zoals de governanceliteratuur laat zien. Ook kan van de overheid geen wonderen worden verwacht; sterker, ze ligt regelmatig onder vuur door gebrek aan effectiviteit, efficiëntie en legitimiteit om haar publieke taak uit te oefenen. Met andere woorden, andere vormen van sturing naast die van de staat zijn nodig en gewenst. Dit zijn de zogenaamde 'new modes of governance', zoals netwerken, partnerships, ketenbeheer, co-management, en zelfsturing.

Ook het onderzoek waarop deze paper is gebaseerd, laat een aantal nieuwe (meng)vormen van sturing zien die vaak goed werken. In dit geval hulpbronnen mobiliseren en gedragsverandering induceren die in meer natuurkwaliteit of duurzaamheid kunnen resulteren. Daarbij valt op dat in deze arrangementen publieke doelen vaak worden gecombineerd met zakelijke of maatschappelijke doelstellingen. Kortom, we hebben dus niet altijd die centrale regie van de overheid nodig om publieke goederen te produceren. Het kan eveneens met private partijen die hun eigen doelen meebrengen; en als de overheid er al bij is betrokken, hoeft dat niet altijd de rol van 'centrale regie' in te houden.

Ons onderzoek laat zien dat governance-arrangementen vrijwel altijd uit mixen van sturingsstijlen bestaan. Die combinaties manifesteren zich vaak in de tijd (dat wil zeggen een fasering van stijlen in initiëring en uitvoering van projecten), of in de schillen van het arrangement (dat wil zeggen de organisatorische kern van het arrangement kent vaak een andere sturingsstijl dan het netwerk van actoren daar direct omheen). Daarnaast spelen overheden bijna altijd een rol, maar er bestaan, naast de klassieke staatsfuncties, vele manieren van betrokkenheid: als gelijkwaardige partij deelnemen aan coalities, regie voeren in sommige fasen van een project, zakelijke partner zijn in een markt, of een tijdelijke initiatiefrol spelen. Vaak zijn deze vormen van overheidsbetrokkenheid in de fasen en/of schillen die een arrangement typeren verschillend. Door deze mixen van stijlen, tijdsfaseringen, organisatorische schillen en vele denkbare rollen van de overheid zijn governance-arrangementen vaak specifiek en context gebonden. Echter, dit betekent niet dat er geen patronen in de combinatie van sturingsstijlen binnen dit onderzoek te ontdekken zijn. Die zijn er wel degelijk en ze kunnen inzichten bieden om werkbare arrangementen voor de toekomst te ontwerpen.

1. Gesloten co-governance (een kleine coalitie van private en/of publieke partijen die het arrangement aanstuurt) in combinatie met markt-governance (uitvoering door bedrijven, producenten en/of consumenten) en/of zelf-governance (uitvoering in samenwerking met lokale gemeenschappen). Deze arrangementen werken in situaties waarin:
 - marktpartijen bereid zijn om publieke initiatieven te nemen;
 - marktpartijen, maatschappelijke partijen en lokale gemeenschappen coalities aan willen gaan;
 - overheden een beperkte macht hebben om regels te stellen voor publieke goederen (bijvoorbeeld internationale handel);
 - 'institutional voids' optreden waarbinnen er geen regulering is;
 - publieke doelen samenvallen met zakelijke belangen.
2. Gesloten co-governance (overheden nemen in samenwerking met private partijen een initiatief), in combinatie met zelf-governance (uitvoering wordt overgedragen aan burgers) of open co-governance (het betrekken van burgers bij de uitvoering waarbij de initiatiefnemers ook actief blijven). Deze arrangementen kunnen werken in situaties waarin:
 - overheden (tijdelijke) coalities kunnen aangaan met maatschappelijke partijen;
 - de overheid een rol voor zichzelf ziet weggelegd, althans in een deel van de projectcyclus;

- men te maken heeft met particuliere eigenaren van natuur of landschap en ten aanzien daarvan regulering of facilitering nodig zijn;
 - publieke belangen samenvallen met die van groepen burgers en bewoners.
3. Zelf-governance door burgerinitiatieven, met name om beleid of projecten te initiëren, in combinatie met overheids-regulering of gesloten co-governance in de uitvoering. Dit kan werken in een situatie waarin:
- burgers bereid zijn publiek initiatief te nemen;
 - er een 'institutional void' is;
 - overheden in beginsel een kleine of geen rol voor zichzelf zien weggelegd maar wel bereid zijn deel te nemen en/of regie te voeren in de uitvoering;
 - publieke belangen samenvallen met die van groepen burgers.

Literatuur

- Arnouts, R.C.M., D.A. Kamphorst, B.J.M. Arts & J.P.M. van Tatenhove (2012). Innovatieve governance voor het groene domein. Governance-arrangementen voor vermaatschappelijking van het natuurbeleid en verduurzaming van de koffieketen. WOT-werkdocument 306. WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen.
- Arts, B. & P. Leroy (2006). Institutional dynamics in environmental governance. *Environment and Policy* vol. 47. Springer, the Netherlands.
- Hajer, M.A., J.P.M. van Tatenhove & C. Laurent (2004). Nieuwe vormen van Governance. Een essay over nieuwe vormen van bestuur met een empirische uitwerking naar de domeinen van voedselveiligheid en gebiedsgericht beleid. RIVM-rapport 500013004/2004. Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Bilthoven.
- Hajer, M. (2011). De energieke samenleving. Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.
- Kooiman, J. (2003). *Governing as governance*. Sage Publications, London.
- Le Rutte, R., G.J. van Herwaarden & W. Boers (2005). Buitenlui: een aanzienlijke groep potentiële landschapsbeheerders. *Vakblad Natuur, Bos, Landschap*, Oktober 2005.
- Ministerie van LNV (Landbouw, Natuurbeheer en Visserij) (2000). *Natuur voor mensen, mensen voor natuur; Nota natuur, bos en landschap in de 21e eeuw*. LNV, Den Haag.
- Ministerie van LNV (Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit) *et al.* (2008). *Biodiversiteit werkt: voor natuur voor mensen voor altijd*. Beleidsprogramma Biodiversiteit 2008-2011.

- Meuleman, L. (2008). *Public management and the meta-governance of hierarchies, networks and markets. The feasibility of designing and managing governance style combinations*. Physica-verlag a Springer Company.
- Pierre, J. & B.G. Peters (2000). *Governance, politics and the state*, Macmillan, Basingstoke.
- Vermeulen, W.J.V., Y. Uitenboogaard, L.D.L. Pesquera, J. Metselaar & M.T.J. Kok (2010). *Roles of governments in multi actor sustainable supply chain governance systems and the effectiveness of their interventions. An explanatory study*. Netherlands Environmental Assessment Agency / University Utrecht.

Colofon

De reeks 'WOT-papers' is een uitgave van de Wettelijke Onderzoekstaken (WOT) Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Een WOT-paper bevat resultaten van afgerond onderzoek op een voor de doelgroep zo toegankelijk mogelijke wijze. De maatschappelijke discussie waarbinnen en waarom het onderzoek is uitgevoerd, komt daarbij nadrukkelijk aan de orde, evenals de beleidsrelevantie en mogelijk de wetenschappelijke relevantie van de resultaten.

Onderzoeksopdrachten van de WOT Natuur & Milieu worden gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.

Deze paper is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de unit WOT Natuur & Milieu.

Project WOT-04-010-024

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Postbus 47
6700 AA Wageningen
t (0317) 48 54 71
f (0317) 41 90 00
info.wnm@wur.nl
www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.